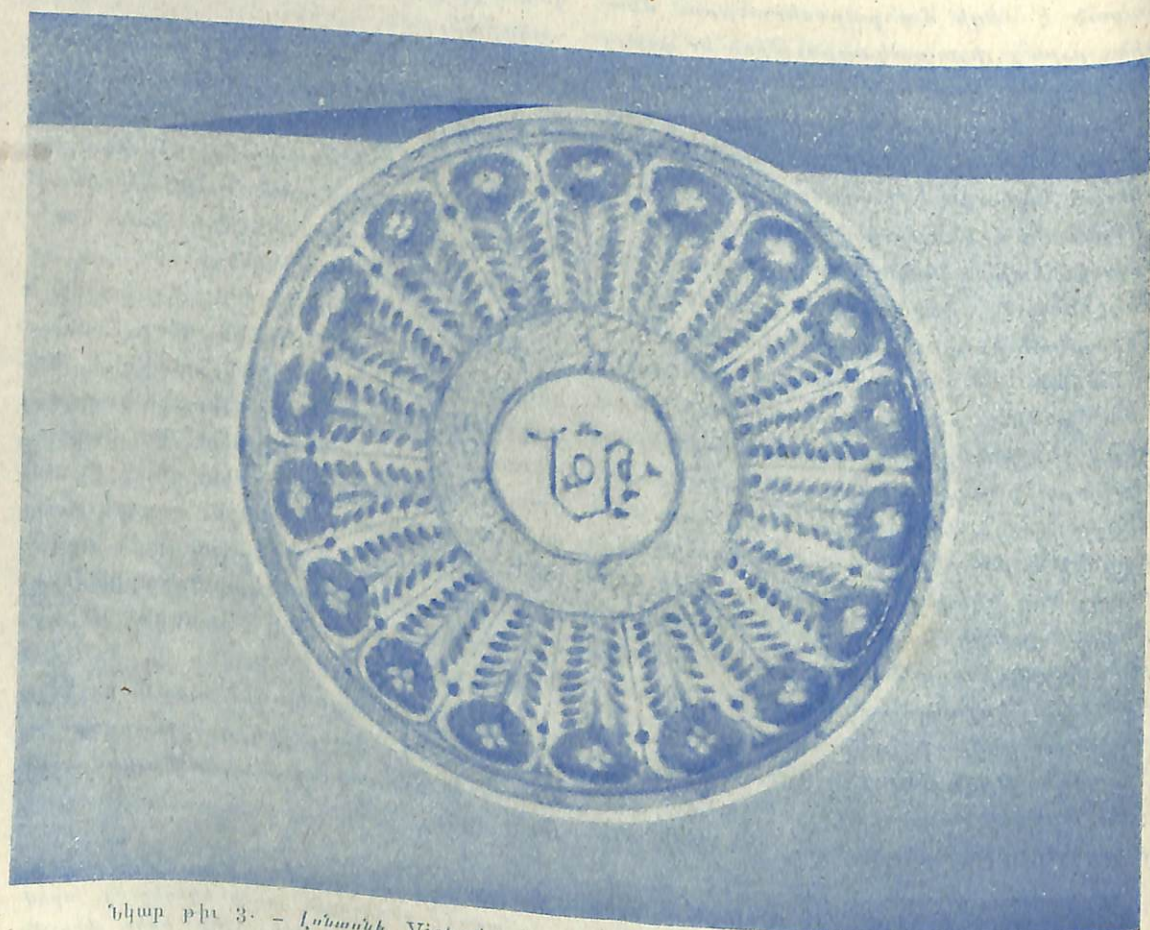

Նկար քիւ 1. - Ս. Ղազարու թանգարանին ՆԱԶԱՐԻԹ փակադրեալ յախճապակի պնակը:

Նկար քիւ 2. - Թիւ 1 նկարին տակի կողմը:

Նկար քիւ 3. - Լոնտոնի Victoria & Albert թանգարանին ՆԱԶԱՐԻԹ փակադրեալ յախճապակի պնակը:

Իսկ արեւմտեան դրան վրայ ալ կայ յախճապակեայ սա յիշատակադրութիւնը.

«Հիմնարկեցաւ Ամենափրկչի վանքս Ի թիվն ՌՃԳ (1655) Ի թաղաւորութեան երկրորդ Շահարասին, եւ կաթուղիկոսութեան Տեառն Փիլիպոսի Ի ձեռն սուրբ ուխտի Առաջնորդի Դաւթի վարդապետի, կամակցութեամբ եւ տրօք Զուղայու Ժողովրդոց, եւ աւարտեցաւ ՌՃԳ (1664) շինարարութեամբ: Որքան պատարագ եւ պաշտօնք որք ամի: Որքան կատարի՝ լիցի մասն եւ բաժին Ի սմայ կատարի՝ լիցի մասն եւ բաժին յարկ կենդանեաց եւ ննջեցելոց»³:

Տարակուսելի է որ այս յախճապակիները 1655էն կամ 1664էն ըլլան: Յախճապակեայ յիշատակարանը հաւանաբար պահպանուած էր, նոյն 1700 թուականին պատրաստուած էր, պարզապէս եկեղեցւոյն հին յիշատակութեան համար: Վանքին եկեղեցւոյն յախճապակիները 1701էն աւելն հին չեն կրնար ըլլալ, եւ արդարեւ եկեղեցւոյն սեղանին հիւսիսային պատին վրայ կայ յախճապակեայ սա յիշատակարանը.

«Սրբոյ սեղանոյս շրջապատ ապակեղէնս շինեցաւ Առաջնորդութեան Մովսէս վարդապետի Զուղայեցու: Ի թ(վին) ՌՃԿԵ (1716)»⁴:

Տարակույս չի մնար թէ 1710էն սկսեալ մինչեւ 1716 շարունակուել է այս յախճապակիներուն շինութիւնը: Ապացոյց մը եւս է վանքին զանդակատան վրայի յախճապակեայ երկար արձանադրութիւնը.

«Յամի մարդանալոյ կենարարին մերոյ Քրիստոսի Աստուծոյ ՌՃԲ (1702), եւ ըստ Հայոց թուականի ՌՃԾԱ (1702). շինեցաւ սուրբ մատուռս յանուն սուրբ չրեշտակապետացն Միքայէլի եւ Գաբրիէլի, Ի թաղաւորութեանն մեծի խաղաղասէր Շահ Սուլթան Հօսէյնի, եւ յառաջնորդութեան բոլորից քրիստոնէից՝ Տէր Աղէքսանդր Աստուածաբան վարդապետի, Վոյնիւք եւ ընչիւք Իշխանաշուք աղնուստոնմ եւ պերճապատիւ Պարոնաց Պարոն Յովհաննանի Զամալեանց, Ի տիս տղա-

յութեան հասակի, յիշատակ հոգւոյն Իւրոյ եւ ծնողաց հօրն բազմաշխատ Յովհաննիսին, եւ դստերն Բէրդաղէ, եւ որդւոյն դեռարոյս եւ նորարողը Քրիստոսիւ զօրացեալ վարդապետ Յովհաննիսի, եւ աւագ եղբօրն Պարոն Գրիգորին, եւ որդւոյն Պարոն Յովհաննիսին, եւ Իւրեանցն ամենայն կենդանեացն եւ ննջեցելոցն ամենեցուն ամէն»⁵:

Այս յախճապակեայ յիշատակարանները կը վերաբերին անտարակոյս եկեղեցւոյն ներքնակողմի գետնէն երեք ու կէս կանգուն բարձրութեամբ յախճապակիներուն:

Մինչեւ որ նոր եւ վճռական ապացոյցներ չյայտնուին՝ մենք ստիպուած ենք մերժելու որեւէ եզրակացութիւն թէ 1701էն առաջ շինուած յախճապակիները կը գտնուին նոր Զուղայի եկեղեցիներուն մէջ: Իսկ 1701էն վերջի ընտիր յախճապակիները, վարպետօրէն պատրաստուած եւ ճաշակաւոր կերպով գունաւորուած ու զօնուած, անտարակոյս հայ արուեստագէտ յախճապակեգործներու ձեռքի աշխատանքներն են, որոնց մասին դժբախտութիւններն են, որոնց մասին դժբախտութիւններն ունենալու: Անոնց հայ ծանօթութիւն ունենալու: Անոնց հայ ծագումը կը վերաբերի լոկ այն անժրխտելի պատճառով, որ պարսիկ իսլամ յախճապակեգործներու կրօնական այն ատենուան մոլեռանդութիւնը թոյլ պիտի չտար իրենց՝ հայ յիշատակարաններով եւ քրիստոնէական նշաններով յախճապակիներ պատրաստելու:

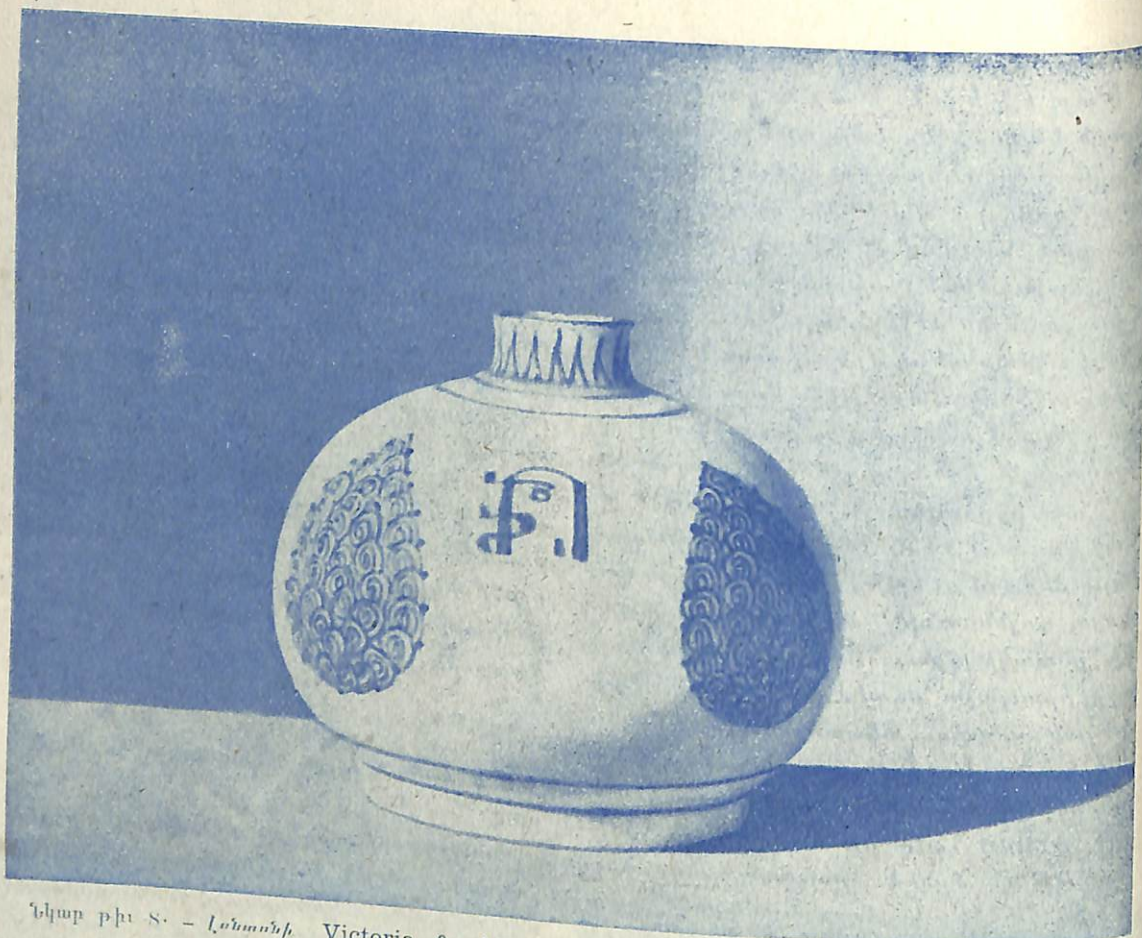
Պարսկահայ յախճապակեգործութեան անցեալի մասին այս հակիրճ ծանօթութիւնները տալէ վերջ, խօսիմ փակադրութեամբ քանի մը յախճապակեայ ամաններու մասին:

Ս. Ղազարի յախճապակեայ իրերու

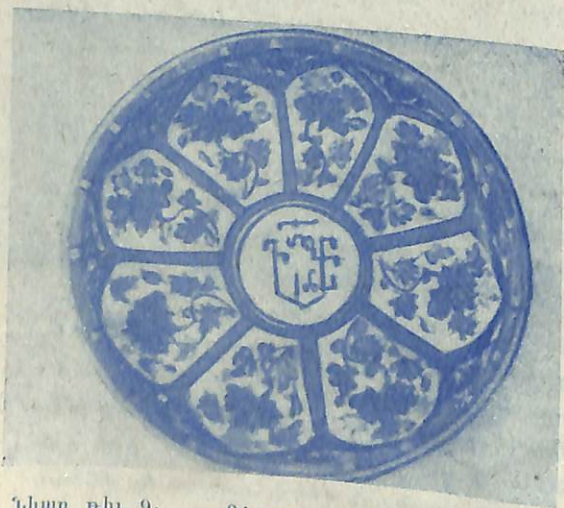
4. Անդ, էջ 5:

5. Անդ, էջ 5:

3. Անդ, էջ 3:

Նկար քիւ 8. - Լոնտոնի Victoria & Albert թանգարանին թիւ 1248-1876 յախճապակի պնակը ՍԱՅԲԱՋ փակադրութեամբ:

Նկար քիւ 9. - Տիար Յարութիւն Հաղարեանի (Նիւ Եորք) յախճապակի պնակը, 1722 թուականով:

Նկար քիւ 10. - Թիւ 9 նկարին տակի կողմը:

տուն Նոր Զուղայեցի Սոջայ Սաֆար եւ Սոջայ Նազարէթ:

Սոջայ Սաֆարի մասին մեր գիտցածը (տես իմ Զուղայեցի Սոջայ Նազար եւ իր գերդաստանը մենագրութիւնս) թոյլ չի տար մեզի խորհելու որ Սոջայ Սաֆար ունեցած ըլլայ իրեն համար մասնաւորաբար փակադրեալ կամ յիշատակադրեալ սեղանի սպասներու սարքաւորում, ըլլա՛յ յախճապակի կամ այլ նիւթէ: Գոնէ ցարդ ոչ մէկ կտոր՝ իր փակադրով հասած է մեզի: Յետոյ Սոջայ Սաֆար մեռաւ 1618ին, որով հոս նկատի առնուած յախճապակեայ ամաններուն սովորաբար ընդունուած արտադրութեան հաւանական թուականէն (թիւ. դարու երկրորդ քառորդէն վերջ) առաջ մեռած կ'ըլլայ, եւ այդպէսով անկարելի է որ նման սպասներու սեփականատէր ըլլայ:

Իսկ երկրորդ եղբայրը՝ Սոջայ Նազար, որ Նազարէթի մէկ ժողովրդական ձեռն է, թէ՛ ժամանակով, թէ՛ վկայութիւններով, իր կենցաղավարութեան մասին, եւ այլն, անտարակուսելի կերպով կրնայ նոյնանշուիլ Նազարէթ փակադրութեամբ վերոյիշեալ յախճապակեայ ամաններուն տիրոջ հետ:

Սոջայ Նազար համբաւաւոր եւ մեծահարուստ վաճառական մըն էր, որուն համբաւը նոյնիսկ անգլիական «Իսդ Ին-տրա» դարաւոր առեւտրական կազմակերպութեան ղեկաններուն մէջ արձանագրուած է: Սոջայ Նազար կենցաղագէտ, ճոխ ուսած է: 1628ի Ապրիլ 15ին, ըստ անդտուած է: 1628ի Ապրիլ 15ին, ըստ անգլիացի ուղեգիր Թալմըս Հէրպերթի, Սոջայ Նազար Անգլիացիներուն տուաւ փառաւոր ճաշկերոյթ մը, եւ կը վկայէ որ «Իր (Սոջայ Նազարի) տան բաժակներն ու գաւաթները ոսկիէ էին, բուրուճներն զարդարեալ ջուրի սրուակները, եւ Շիււէտ՝ քաղցր ջուրի սրուակները»⁷: Թէեւ բազմիցս գինիի ապակեբաժակներէն աման-հոս չեն յիշուիր յախճապակեայ ամաններ, սակայն տարակոյս չկայ որ կային, եւ ոսկիէ բաժակներու յիշատակութենէն եւ ոսկիէ բաժակներու յիշատակութենէն յետոյ՝ աւելորդ պիտի ըլլայ նուազ ար-

ժէքաւոր այդ իրերը յիշել: Իմ հաստատ համոզումս է որ վերոյիշեալ Նազարէթ փակադրութեամբ յախճապակեայ պնակները Սոջայ Նազարի սեղանին սպասներէն էին:

Սոջայ Նազար մեռաւ 1636ին, ուրեմն տարակոյս չի կրնար ըլլալ որ այս պնակները շինուած էին 1636էն առաջ տուն մը, եւ հաւանաբար գոյութիւն ունէին 1628 թուականին, երբ Հէրպերթ Սոջայ Նազարի տան մէջ կը հիւրասիրուէր խնջոյքով:

Այժմ նկատի առնենք Սաֆրազ փակադրութիւնը:

Այդ փակադրութեամբ ամաններն ալ պարսկական արտադրութիւններ են, եւ ըստ երեւոյթի՝ Գիրման, Պարսկաստան շինուած գործեր: Այս ամանները հաւանաբար մաս կը կազմէին սեղանի սարքի մը եւ անտարակոյս շինուած էին Սոջայ Սաֆրազի (երբեմն Շաֆրազ, հնչումի ջայ Սաֆրազի) համար: Սաֆրազ՝ որդին էր սխալմամբ) համար: Սաֆրազ իր հօր նման Սոջայ Նազարի: Սաֆրազ մեծատուն մըն վայելող եւ կենցաղասէր մեծատուն մըն էր: Իր մահը կը նշանակուի 1676ին, երբ հազիւ 55 տարեկան կար: Հաւանական է որ եղծուած տապանագիրը սխալ կարոր եղծուած է եւ Ռձի՛ն կարդալու տեղ՝ դացուած է եւ Ռձի՛ն (1656) որ ապէտք է կարդացուի Ռձի՛ն (1656) որ ապէտք է կարդացուի եւ ճիշտ կը նկատեմ Սոջայ լելի յարմար եւ ճիշտ կը նկատեմ Սոջայ լելի յարմար մահուան իբր թուական: (Ծը-Սաֆրազի մահուան իբր թուական: (Ծը-նունդը կ'ընդունին 1601ին):

Ռապրդ Սգաւորդ անգլիացին եւ Ատամ Օլարիուս հոլանտացին իրենց ուղեգրութեանց մէջ մանրամասն կը նկարագրեն ճոխ եւ սքանչելի խնճոյքները՝ զորս գրեն ճոխ եւ սքանչելի խնճոյքները՝ զորս կը սարքէր Սոջայ Սաֆրազ օտար ակադրապետ հիւրերու ի պատիւ: Ընդարձակօրէն այդ մասին խօսած ըլլալով իմ մենագրութեանս մէջ (Զուղայեցի Սոջայ Նազարէթեանս մէջ (Զուղայեցի Սոջայ Նազար եւ իր գերդաստանը), աւելորդ պիտի ըլլայ հոս վերստին կրկնել մանրամաս-

7. Thomas Herbert, Travels in Persia, 1929, New York, pg. 122.

Շահեկան նմոյշ մըն է եւ նման ուրիշ կտորներու՝ կը պատկանի ծանօթ Պարսկական յախճապակիներու։ Ձեւ, դոյն, դժգոյթութիւն հայկական չըլլալով հանդերձ, կ'երեւի թէ այս մետաղափայլ ջնարակեալ արուեստին մէջ ալ եղած են հայ մասնագէտներ։ Գործը՝ դատելով Պարսկաստանի նմանօրինակ կտորներէն՝ կարելի է ըսել թէ ԺԼ. դարէն է։

Վերջապէս կայ նաեւ Ս. Ղազարի թանգարանին մէկ փոքր պնակը, սպիտակ յատակի վրայ կապոյտ ծաղկումներով (աստ նկար թիւ 12), նմոյշ մը եւս է Պարսկահայ յախճապակեգործութեան։ Գեղարուեստական տեսակէտով դուրկ է մեծ արժէք մը ներկայացնելէ, սակայն ունի փակագրութիւն մը։

Ողբացեալ Առնակ «Բազմալեզու»ի 1918 թիւին մէջ (հրատ. 1923ին) խօսելով այս պնակի մասին՝ կ'ըսէ թէ ունի «փակագրութիւն մը որ կը պարփակէ խոջա Սաֆար անունը» (էջ 201)։ Ան օգտուելով արձանագրութենէ մը, կ'արտագրէ. «Ընծայեաց Պր. Մարտին Թոթվանեան. խոջայ Սաֆարի հիմնադրի նոր Զուղայի. ի սկիզբն Ժէ. դարու» (անդ)։ Սակայն, ինչպէս որ հոս արուած նկարն ալ ցոյց կու տայ, այս պնակը իր խմորով, ձեւով եւ ծաղկումներով շատ հեռու է Ժէ. դարէն, այն ալ Առնակի ենթադրած 1610 թուականէն։ Ս. Ղազարի այս պնակը Ժէ. դարու շատ վերջէն կամ ԺԼ. դարու ըսկիզբէն միայն կրնայ ըլլալ։ Անոր կը պակսի այն վարպետ խնամքը՝ զոր կը դանենք Սաֆարազ եւ Նազարէք փակագրութեամբ օրինակներուն մէջ, որ հոս

ներկայացուցի։ Փակագրութիւնն իսկ նրբութեան հետք չունի։

Փակագրութիւնը, ինչպէս տեսանք, կը փափաքին կարգաւ խոջա Սաֆար։ Արդարեւ ունինք խոջա Նազարի եղբայր խոջա Սաֆար, որ մեռաւ 1618ին։ Խոջա Սաֆար ունէր նաեւ թոռ մը, նոյնպէս խոջա Սաֆար, որ մեկենասած է 1641-46էն դրշազիւրներ։ Սակայն անօրինակ է որ մէկը իր ամաններուն վրայ նկարել տայ իր տիրուած օրպէս խոջա կամ խոջա։ Տխուրը, նոյնիսկ եկեղեցականներուն, յաճախ փակագրութենէն առանձին կը նշանակուի եւ ոչ թէ ընդելուզեալ փակագրութեան մէջ։ Ո՛չ Նազարէթ եւ ո՛չ ալ Սաֆարազ իրենց փակագրութեան մէջ խոջա կամ խոջա ունին, որով իրենց սերունդէն ուրիշ մը իր նախնեաց չըրածը՝ ինքը պիտի չփորձուէր ընել։ Այս փակագրութեան իբր թէ Ֆ ալ տարակուսելի կ'երեւի, վերել զուրը իր սկզբնական օրոշ եւ նըպատակեալ կերպով բաժնուած ըլլալուն համար։ Յետոյ խոջա Սաֆարի թոռը ինչո՞ւ չ'օրինակեր իր պապուն փակագրութիւնը։ Վերջապէս խոջա ուղղագրութեամբ ընդունելի չէ։

Փակագրութիւնը, ըստ իս, պէտք է կարգաւ հաշտուր։ Հոն Ֆ կարծուած զիբը Տ է, եւ ունի դուրս երկարած պոչը փակագրութեան մէջ որոշ կ'երեւայ իսկ դուրս ցցուած մասին տակ։ Ի բնական է տեղ չունի խոջա Սաֆար ընթերցումին մէջ. սակայն հաշտուրին կարեւոր է։

Առ այժմ այսքան հանդիպած է իմ ուղղութեանս։ Անտարակոյս ըլլալու են դեռ ուրիշ նմոյշներ, ինծի անծանօթ։

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

La Comédie et la Satire en Arménie

BARONIAN ET ODIAN

Plutarque nous apprend que le théâtre grec était en honneur à la cour d'Arménie à son époque et même que Artavazd II, fils de Tigrane III, avait composé en grec des pièces de théâtre. A ce moment, en effet, la culture arménienne semble avoir été hellénistique et la littérature nationale, orale, ne devait être cultivée que par des trouvères et des rhapsodes. Peut-être y avait-il aussi un théâtre populaire en langue arménienne. Nous savons déjà que, peu après la conversion de l'Arménie au Christianisme, ce théâtre existait, et la vigueur avec laquelle le catholicos Jean MANDAKOUNI vilipende les représentations théâtrales nous laisse à penser qu'il s'agissait plus vraisemblablement de comédies, — fatalement plus légères, — que de tragédies. Aucun texte ne nous est parvenu de littérature tragique ou comique. L'Eglise arménienne était à tel point hostile au théâtre, qu'il n'a pu avoir qu'une vie clandestine et probablement de courte durée, car, après le VIe siècle on n'en entend plus parler.

Il ne réapparaît qu'au XVIIe siècle, en 1668, et encore n'est-il attesté à cette époque que par l'unique représentation d'un drame d'inspiration hagiologique: **Hripsimé**, donnée à Lemberg par les élèves arméniens d'un collège de théâtres. La position du clergé était changée vis-à-vis du théâtre. Ce genre qui, pendant des siècles, n'avait été considéré que comme une cause de perdition, ap-

paraissait tout-à-coup comme un excellent instrument d'éducation: il suffisait de savoir en choisir les sujets. Après cette première représentation, que, dans l'état actuel de nos connaissances, on peut considérer, comme une expérience sans lendemain, il faut attendre près d'un siècle pour voir apparaître à nouveau le théâtre, toujours dans le genre tragique et didactique. Ce sont encore des religieux qui prennent cette initiative: les Pères Mekhitharistes. Les pièces, dont les auteurs étaient les moines eux-mêmes et dont les acteurs étaient les novices et les profès, avaient pour double but d'affermir la foi et d'éduquer le peuple d'une part, et de ranimer la conscience nationale d'autre part. C'étaient d'ailleurs là les deux objectifs que Mekhithar lui-même avait voulu assigner à sa Congrégation. Les pièces étaient donc tirées soit de l'Histoire sacrée ou des Vies de Saints, soit de l'histoire nationale. Elles étaient écrites en langue classique, la seule qui fût jugée digne de tels sujets. N'étant pas une fin en soi, mais un simple moyen d'éducation, ce théâtre ne put jamais s'élever au point de produire des chefs d'œuvre: héros et traîtres étaient des personnages outrés, débitant des tirades pompeuses ou tenant des propos cyniques et se mouvant dans une atmosphère factice.

Cependant, ces tragédies étaient accompagnées, dès le début, de représentations comiques, en langue vulgaire,